

nem nevezzük őket, haló porukban is itt lapulnak közöttünk, mint valami gyilkos járvány virulens kórokozói, amely bármikor ránk törhet ismét.

Kozmikus méretű, iszonyú félelemben élünk. Ez teszi tönkre életünket, ez nyomorít meg, ez bénítja meg kezünk-lábunk. Ez teszi magtalaná férfiainkat, ez teszi terméketlenné asszonyaink ölet. Ennek a betegségnek a tünete – a hallgatás. Orvossága: a beszéd.

III. AKIK MEGTÖRTÉK A CSENDET

*„Akik nem ismerik a történelmet,
arra vannak kárhoztatva,
hogymegismételjék.”*

Santayana

„A gyilkosságot nem lehet eltitkolni, azt még a tyúk is kikaparja” – tartja errefelé a nép. Az éj leple alatt vagy nem kevésbé iszonyú nappalokon végrehajtott tömegmészárlásoknak mégiscsak hírük kelt. Nem kisebb személyiség, mint maga Mindszenty József bíboros hercegprímás őeminenciája emelte fel elsőként a szavát a megfélemlített, hallgatásra kárhoztatott délvidéki magyarok

nevében. Gyöngyösi János akkori külügyminiszterhez írt levelének (A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban, Esztergom 1946. júl. 17. – Ismerteti a Magyar sors a Délvidéken c. dokumentum-gyűjtemény) nem lett valami nagy foganatja, a békekonferencia lefolyására sem volt hatással: egyszerűen nem vették figyelembe, akárcsak az ismeretlen bácskai magyaroknak a Béke-előkészítő Ügyosztályhoz Pro memoria címen beterjesztett feljegyzését sem. Sőt még hozzánk sem jutott el annak a híre, hogy kívülünk valaki is tud szenvedéseinkről, vértanúságunkról.

S a nagyvilág később sem figyelt fel a túlélők itt-ott szórványosan megjelent tudósításaira. (Szigethy György: Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzéseinek Cleveland, 1956; Rétfalvi Tamás: Akikért nem szól a harang, Nemzetőr, 1984. okt. 15.)

Végül is Tito marsall 1945 januárjában a katonai közigazgatással együtt lefújta a véres megtorlást. Aligha „nagy földink”, az adai születésű Rákosi Mátyás magyarországi pártfőtítkár közbenjárására (bár ez is tagadhatatlan tény), inkább a békekonferencia előkészületeként a népi demokratikus Jugoszláviának „civilizált” állammá való kozmetikázása végett. Cserében csupán hallgatásunkat kérte határon innen és túl. Meg is kapta, teljes mértékben. Kishíján egy fél évszázadon át...

De hát hogyan is lehetett volna rosszat mondani – sőt, akárcsak gondolni is – az országot felszabadító hős partizánokról és zseniális vezérükről, aki a fasizmus leverésében szerzett halhatatlan érdemeit még a Sztálinnak

mondott „nem!”-mel és az el nem kötelezettek mozgalmának a létrehozásával is öregbítette!

És mégis akadt, aki megtörje a csendet! Egy fiatal – jóformán még kezdő – újvidéki újságíró, aki addig még semmi különösebb teljesítménnyel sem hívta fel magára a figyelmet. Versekkel indult (Homok az aszfalton, 1962), majd két év múlva egy szociográfiai ihletésű riportkötettel jelentkezett (A magunk próbaköve, 1964). Aztán egészen váratlanul, 1968-ban egy regénnyel robbant bele a titói „liberalizmus” által elzsongított nemzetiségi közérzetbe. Az Összeroppanás nemcsak modern, formabontó stílusával, nemcsak társadalombíráló hangjával keltett feltűnést, hanem (főként) azzal, hogy a fiatal író, Burány Nándor (szül. Zentán, 1932-ben) alteregójának, Kocsis Mihály orvosnak jelenen és múlton töprengő, önmagával folytatott belső dialógusában – csaknem két és fél évtized ájult hallgatása után – szót ejt ’44 őszének arról a szörnyű éjszakájáról is:

„Félrehúzd a függönyt, fölengeded a rolettát, körülnézel, aztán leülsz, lezuhansz a kaucsra, hátradőlve, jobb kezoddal belemarkolsz fönn a nyakkendődbe, kihúzd az ingnyakból, s ledobod az ajtó felőli fotelbe; mit tehetél, mit tehet egyáltalán az ember; gyerek voltál negyvenegyben és negyvennégyben is; s ha már felnőtt lettél volna? Mit tettek körülötted a felnőttek? A szomszédban élt egy hórihorgas cipészinás, nem volt hadköteles, csak leventére járt, sokszor töltöttétek együtt az időt, de csupán egyetlen mondata maradt meg az emlékezetedben; huszonöt év után úgy tűnik, mintha tegnap hallottad volna.

Meghalt, elesett, hősi halált halt a kormányzó úr fia, a trónörökös, a keleti fronton lezuhant a gépe, a rádió, az újságok szomorúan jelentik a hírt, az emberek sajnálkoznak, te is szomorúan mondd a cipészinásnak: képzeld el, milyen szörnyű, s erre az mintha robbanna: – Na és, nagy valami, hány honvéd elesik ott naponta, azokért nem kár? Olyan volt ő is, mint a többi...

Tátott szájjal hallgatod, hogy beszél ez, és sokáig gondolkozol a szavain. Magyarok születtél, de nem hazafinak; bejöttek a magyarok, az anyaországiak beültek a hivatalokba, a különféle ügynökök meg más vigécek szűz területet sejtve és gazdag zsákmányt remélve ellepték a vidéket, lecsetnikeztek benneteket, a börtönben magyar kommunisták ültek, aztán jön a fordulat, a felszabadulás, s akkor megint megtelik a börtön. Hogy kell itt most eligazodni? Hallottál valamit a csúrogi meg az újvidéki razziákról, hány ezer szerbet öltek meg, hány ártatlan ember esett áldozatul a fasiszta magyarok esztelen bosszújának, de a bűnösök, a fasiszták elmenekültek; negyvennégy után az árat, a vérdíjat mégis meg kellett fizetni. Az itt maradottaknak. Az ártatlanoknak. Később mesélik, hogy a kormányzó úr fia nem légi csatában esett el, hanem valami korhely éjszaka után zuhant le. Legyen okos az ember, ezen a kis területen is alig néhány év alatt micsoda vérengzések. Összekötözik az embereket, ráteszik a favágóbakra, s kettéfűrészelik; fájdalmas jajgatások az éjszakában. – Fáj? – kérdezik gúnyosan. – No, akkor majd lassabban húzzuk a fűrészt... – Szörnyű mesék, le kell nyelni, meg kell emészteni őket.

Amit te otthon láttál, hallottál, az elenyészően kevés volt, jelentéktelen része a vérengzés valódi méreteinek. „Egy magyar se maradjon életben, mindet a Tiszába kell küldeni!” Rettenetes gyűlölet, amelynek sejtetnie kell azt is, mi váltotta ki. Lehetetlen, hogy nem volt ember, aki józanul meg tudta volna ítélni a helyzetet, aki megmenthette volna az ártatlanokat. Igazad van, voltak ilyenek, talán ott is tartózkodtak a helyszínen, tudták is, hogy mit kellene tenniük, de gyöngék voltak, vagy legalábbis nem bíztak meg önmagukban.

Sokáig, évekig kínoztak ezek a kételyek.

Bizalmas beszélgetésekben egyre többet hallottál arról, hogy a környező falvakban, városokban hány ezer magyart kínoztak halálra, gyilkoltak halomra azokon az őszi éjszakákon, s aztán egyre türelmetlenebbül és mindig nyugtalanabban kérdezted magadtól: vajon egyszerűen haszonlesésből álltál-e a győzők mellé, a rendszer szolgálatába, azoknak a soraiba, akik az ártatlanok ezreit mészárolták le?

Mit tehet az ember, ha felteszi magának ezt a kérdést, és ha nem tud rá tagadólag válaszolni?!

Mióta újabb hivatalodba léptél, több fővárosi szerb ismerősséddel, új barátoddal is beszélgettél erről a kérdéstről. Félve mesélted nekik a történeteket, s meglepődtél, amikor láttad, hogy megértenek. Még újabb, számodra ismeretlen dolgokat is meséltek. »Éppen nemrég hallottam, hogy az egyik faluban, ahol a legtöbb vér folyt akkor, ahol a megszállók is a legkegyetlenebbek voltak, a fősza badítás után rögtön megérkezett a parancs, hogy semmi vérengzés, semmi bosszú, az új rendszer a testvériségen és egységen... A párttitkár kézhez kapta az utasítást, bezárta

a fiókjába, s mikor vége volt az öldöklésnek, akkor vette elő. Nem tudom, igaz-e, csak most hallottam, a választások előtt, a kádertervezésben sok minden szóba jön egy-egy emberről...«

Amit később is hallottál, az mindinkább megnyugtató, voltak akkor is emberek, szerb kommunisták, akik le akarták állíttatni a mézárálást, nem egy esetben saját életüket kockáztatva léptek közbe, de a felbőszült tömeggel szemben sokszor tehetetlenek voltak. A rendszert tehát nem érheti vád, próbálok újra s újra elkönyvelni magadban, hiszen a régi Jugó³ hívei, a reakciós elemek vérezték be a kezüket, kihasználva azt az időközt, amíg a megszállók elvonulása után az új rendszer meg nem erősödött. A kétségbeejtő talán az, hogy az emberek, a lakosság szinte semmit sem tud a kommunistáknak erről a harcáról, pedig ezen a vidéken ez volt az a küzdelem, amely – különösen, ha eredményes volt – igazán növelhetné a kommunisták tekintélyét. (...)

Váratlanul, hivatlanul toppansz be a lakodalomba. A nász-nép beszállt az autókba, elment az esküvőre, csak néhány öreg meg a zenekar maradt a tanyaudvaron fölállított sátorban. Szokásos tanyai parasztlakodalom, a nagy sátorban körül asztalok, padok, fehér abrosz, boros- meg szódásüvegek.

Gyönyörű, szeptember végi napsütés. Délután. Az öreg három cimborájával ül a sátorban. Előbb nem ismer meg. Aztán egyszer csak elmosolyodik: – Nézd csak! Te vagy az! – Fekete ruhát visel, fehér inget nyakkendő nélkül, fönt

---

³ Jugoszlávia

a pápaszem, pödrött, de már ritkuló a bajsza. A sátor előtt szakadatlan pengetik a citerások: Hideg szél fúj, édesanyám, hozza ki a...

»Tudod, hát az valóban nem idevaló, arról beszélni. Nem lakodalmi téma. Igazad van, ne rontsuk el a hangulatot. Tudom, te hordtad az ebédet.« Elmélázik, tölt a poharamba, ő édessel keverve issza a bort, koccintunk. Kimelegedtem, ahogy a poros dülőúton kigyalogoltam ide, s most jólesik. »De az anyjuk, tudod, hogy akkor, már ... mikor... – s fölemeli a kezét, azzal segít a nyelvének kifejezni a gondolatot – hát szóval, mikor agyonverték, aztán nyolc napig nem adtak enni. Hogy is, az pénteken volt, és aztán következő péntekig semmi. Jaj, hogy vertek! A régi rendőrparancsnok meg a dobos. Mikor én megszöktem, és reggel följelentetek, akkor ezek jöttek ki értem, de akkor már lejárt a hat óra, amit az oroszoktól kaptak, nem végezhetek ki. Aztán, amikor Szabadkán kiengedtek, találkoztam én a parancsnokkal. Előbb otthon egy kicsit összeszedtem magam, és bementem a városba, egyenest a halászcserdába, tudtam, ez olyan szerb kocsmá, hát ott ül ez, most is; odaköszönök neki, az meg meg-rökönyödve néz rám: – Hát maga? – Én meg csak nevettem a szemébe, akkor már nem féltem tőlük, mondom: – Hát látod, itt vagyok! – Közben odaszólok a sankhoz, kérek egy pohár bort, aztán megint neki: – Mondtam én nektek, hogy én ártatlan vagyok, de veletek nem lehetett beszélni, azt hittétek, hogy majd a Péter király jön vissza, s akkor ti mind nemesek lesztek! – Erre oszt' a koma csak fölállt, és kioldalgott a kocsmából, de nem ám az utcára, hanem hátra a klozett felé.«

Nem akarom zavarni a lakodalmi hangulatot, de az öreg egészen belemelegsik, élvezettel mesél, néha jókat nevet hozzá, mintha nem is élte volna át, csak költené ezeket a szörnyűségeket.

Borosüveggel kezében egy ingre vetkőzött fiatalember lép a zenészekhez, ezek vidámabb ritmusba kezdenek: Kis kút, kerek kút van az udvarunkban...

Az istállóajtón keresztül csak a tehének fara látszik, az udvar végében nyolc szözi kismalac szöszmötöl.

»Ej, ej, mennyit vertek! Minden este vacsora után egyenként szólítottak fel bennünket a rendőrszobára, s ott ameddig csak bírták, látod, most hullanak ki azok a fogaim, itt van egy, meg emitt ez, ami letört. Akkor este is a rendőrszobára szólítottak föl bennünket, asztalokat raktak egymásra, ott ült az ötös tanács, mikor beléptem, az ajtóban állt egy koma, rám szólt, hogy vetközzek, s közben irtózatosan elkezdett verni a bikacsökkel, áj, úgy vert, hogy még le is térdelt hozzá, de érdekes, hogy nem éreztem; az ember valahogy attól az izgalomtól nem is érezte a fájdalmat, a bíróság meg közben fölvette az adataimat, egy gatyában álltam ott, összekötöztek, és halálra ítélték; közben itt is, ott is mondogatták, hogy a Tiszába kellene ezt mind küldeni, de mi már előbb is – húszan voltunk egy szobában – sejtettük, hogy kivégeznek bennünket; én leoldottam a szomszédom kezéről a drótot, és mondtam a többieknek is, hogy támadjuk meg a kísé-
rőinket; két suhancnak kellett lekísérni bennünket a Tiszára, nem tudtak azok a puskával bánni, de mikor láttam, hogy nem lesz semmi, akkor én megléptem; mihelyt kiléptem a rendőrségi kapun, úgy, egy gatyában szaladtam,

az is leszakadozott rólam a veréstől, fölkaptam két kockakövet. hogy most nem bánom, de ha találkozok valamilyen járőrrel, azt ugyan kupán vágom, de aztán azokat is eldobtam. Aztán, mikor kiszabadultam, elmentem ahhoz az emberhez, aki följelentett; mikor meglátott, egyszeribe lefeküdt, hogy nagyon, jaj, nagyon rosszul érzi magát; én hogy vagyok, mondom neki, hogy minden rendben van, és nehogy azt higgye, mintha én haragudnék azért, mert följelentett, így jobb, most legalább szabadon járhatok, nem kell bujkálnom; akkor oszt' kiszól az asszonymak, hogy hozzon már be egy kis pálinkát; iszik pálinkát, kérdezte tőlem is, hogyne, mondom, csak ide vele.« Ezt is jókedvvel mondja, nem kis gúny van a szavaiban, amikor arról mesél, hogy megriadtak némelyek, amikor élve viszontlátták.

Ezekkel az eseményekkel egy időben nagy falragaszok jelennek meg az utcán, felénk a volt kopogi iskola kerítésén olvastuk, hogy a dicső Vörös Hadsereg, felszabadulás, öröm, rajongás, odaadás. Aki nem bűnös, annak nem lesz bántódása...

Visszajött a szerb cimborám apja, akiről azt mesélték, hogy a bánáti szőlőkben bujdosott a megszállás idején, felesége magyar volt, s azt is rebesgették róla, hogy a férjének titokban hordja az ebédet; lánya egy magyar katonatiszthez ment férjhez, s azt mondogatták, hogy az ember, az apa, amikor a háború után visszajött, nagyon haragudott, amiért nem vigyáztak a lányára. A szomszédok így mondták: nem vigyáztak, s én nem értettem, mit akart ezzel mondani a Glišo bácsi, hiszen hogy kellett volna vajon vigyázni a lányára. Nagy bajuszú boltos volt, sokan ismerték, most

azonban nem kapta vissza az üzletét. Emlékszem, az apámtól hallottam egyszer, hogy az öreg azt mondta egy, a novemberi letartóztatásokra tett célzásra: »Igen, de azért mi az utcán nem löttünk le senkit. A magyarok igen.«

Azt a szerb embert is úgy lötték le negyvenegyben, aki miatt – közvetve ugyan – a tanyai rokonom a börtönbe került. Egy nemzetőr, akit a felszabadulás után szintén lezártak, de akinek azon az éjjelen szintén sikerült megmenekülnie, azt mondta neki: – Menj csak be te is ide – a laktanyába –, majd úgy jársz, mint a többi! – Erre ez megijedt, futni kezdett, a nemzetőrök meg utánalóttak. Noha azon a hajnalon megúsza a kínzást és kivégzést, büntetését nem kerülte el, hét évet kapott.”

(Burány Nándor: Összeroppanás; 109–117. old.)

A szereplő nem más, mint az író nagybátyja, Boros István zentagunarasi (Orahovo) gazda, aki egyébként nem szerepel a kivégzettek listáján. Úgy látszik, szökéséről a lista összeállítói már tudomást szereztek.

Burány Nándor regényének záradékában írja:

„Nem is az utolsó szó jogán, egyszerűen be kell valanom: nem sikerült. Az igazságot nem tudtam, nem merem kimondani, éppen azt hallgattam el, amiért az embernek egyáltalán érdemes kinyitnia a száját... Egy újabb csőd. Önmagam előtt mondtam csődöt az igazságérzetem, bátorságom, őszinteségem?”

És még ehhez a „félíg kimondáshoz” is hallatlan erkölcsi bátorságra volt szükség, és nemcsak a ’44-es szörnyűségek ábrázolásához, megelevenítéséhez. Burány Nándor úttörőként még csak nem is sejthette, társadalombírálatára milyen

hatást gyakorol az írói póráz hol tágabbra engedő, hol meg visszakurtító egypártrendszer kultúrpolitikusa. S a Legfőbb Mecénásra, aki megfellebbezhetetlen orákulumként időnként saját szájúlag is bele-beleszolt a „mit és hogyan” nem mindig esztétikai indíttatású vitáiba...

Ezek az évek azonban a Nyugat polgári-demokratikus rendszerével kacérkodó liberalizmus évei voltak, s szerzőnk még néhány figyelemre méltó regényt írhatott, de azokban már nem esett szó a '44-es magyarirtásról. Aztán csöndesen átevezett a történelmiregény-írás jóval zátonymentesebb vizeire...

Az Összeroppanás azonban nem maradt visszhangtalan. Elsőként a már többször is említett Olajos Mihály, zentai születésű, de Újvidéken élő „társadalmi-politikai munkás” reagált rá Kocsis Mihálynak Tiszacsók c. nyílt levelében, amely a Magyar Szó három egymás utáni (1969. dec. 21. és 28., továbbá 1970. január 4.) szombati számának Kilátó c. rovatában jelent meg.

Íme, annak dokumentumértékű teljes szövege Burány Nándor válaszával együtt:

*Kocsis Mihálynak,
Tiszacsók*

Kedves Földim!

Sok mondanivaló bizsereg bennem, amióta csak megismertelek Burány Nándor könyvéből, az Összeroppanásból. Írógéphez ültem volna már rég, de nem tudtam, hol vagy, hisz' azzal köszöntél el az olvasótól, hogy úgy látszik, mégiscsak el kell utaznod, el „nagyon messzire”.

Azon tanakodva, hova mehettél a fővárosból, rájöttem, hogy akármilyen messzire utaztál is, végül egész biztosan Tiszacsókon, szülővárosunkban kötöttél ki. Nem tudunk mi anyaföldünktől elszakadni.

Mert én is tiszacsóki vagyok, ha most nem is ott élek. Ugyanolyan parasztházban csöppentem e világba, mint te, igaz, nem a kopogi iskola környékén, hanem az Alvégben. Én is kurcinán meg gölödinlevesen neveledtem, a herőce már ünnepi kalácsnak számított házunkban. Gyermekkoromban hozzád hasonlóan féltem a sötétben, és rémülődtem, ha este ki kellett mennem az udvarra pisilni.

Legénykoromban sokat megjártam a ti utcákat, no nem csak azért, mert szomszédságtokból nősültem.

Amikor lapról lapra ismerkedtem veled, megkapott a mélységekből feltörő őszinteséged – ömlik, bugyog belőled, mint az éltető víz a csordajárási csodakútból. Erőt vettél magadon, leküzdötted azt a talán paraszti lényünkkel velünk született félszegséget, és kifordítottad magad, megmutattad egész bensődet, a csontod velejéig. Jól megcsináltad, nem kis tehetséggel és merészséggel – fogadd elismerésemet. Sokat elmondtál a két fordulatról, amit átéltél, meg más eseményekről, dolgokról, olyanokról is, amelyekről eddig nyilvánosan nemigen esett szó.

Arról nem szóltál, hogy az iskola, ahova jártál, a kolónia fiataljainak is gyülekezőhelye volt. Igaz, talán nem is tudtad, hisz nyolc-kilenc éves gyerek voltál akkor. Én meg a huszadikban jártam.

Hát igen, ez a tizenkét év, ez a fő különbség közöttünk, rajta múlt, hogy én már más fejjel éltem át ugyanazokat az eseményeket, másképp igazodtam forгатagukba, egy-

ben-másban cselekvőleg is benne voltam. Ha veled egyidejűleg születtem volna, úgy érzem, akár egy sejtből fakadt ikertestvéred is lehetnék, annyira rokon lelkek vagyunk.

Mondom, nem szóltál a „dobrovoljacok” fiainak, lányainak könyvtáráról, gyűléseiről, rendezvényeiről iskolátokban. Én eljártam oda, közreműködtem ott. Voltunk néhányan magyar SKOJ-tagok, akik megtaláltuk a baráti és elvtársi kapcsolatot a crnogorac, likai és szerb fiatalokkal, áthidaltuk a szakadékot, ami apáink között tátongott. Közülük is többen bejártak a haladó szellemű magyar fiatalok közé, főleg a munkásotthonba. Utcátokban, éppen veletek szemben, a szerb soron, két házban is élt SKOJ-ista, illegális összejöveteleket is tartottunk e házakban. Egy szó mint száz – ismertem az utcákat már akkor is, ha a ti házatokban nem is jártam.

Valahol a 125. oldalon elmondod, hogy voltak, akik tudták, hogyan kell viszonyulni a razziákhoz – megvetették a halált, és ott harcoltak a jugoszláv kommunisták soraiban. Igen, voltak ilyenek Tiszacsókon is – egy voltam közülök én is, mint ilyen írom neked a levelet.

Fölteszed a kérdést, igaz, erős hangfogóval: és mit értek el ellenállásukkal, mi hasznuk van belőle? – kinyírták őket, elrothadtak már régen... Akik meg óvatosabbak, ravaszabbak voltak náluk, vagyis nem avatkoztak a politikai ügyekbe – ez lenne hát a kiút, a megoldás? –, s még egy kis szerencsájük is volt, most virulnak, s nyugodtan élvezik az életet. Hozzáteszed még: igen – a szólamok, a jelszavak, hogy jobb a halál, mint az élet a rabságban, rabigában, de hát manapság...

Nem vitába szállni akarok veled, arra nincs okom, hogy bíráljalak, hisz amikor megismertelek, már tagja voltál a Kommunista Szövetségnek, és azt is mondtad, hogy kész vagy az eszméiért minden erőddel küzdeni. Ez talán nem csak szólam ajkadon? No meg, igen, elhatároltad magad, mondván, hogy neveletlenség, gyalázkodás lenne feltenni most a kérdést, hogy no, és mit értek el az ellenállásunkkal... Szöveget ütött a fejemben a kérdés, ezért foglalkozom veled.

Mit is értünk el ellenállásunkkal, kinek mi haszna lett belőle? Hogy is állunk a halál vagy a rabság dilemmáját eldöntő jelszóval, hogy állunk ma? És hogyan tekintünk az óvatosabbakra: azért virulnak-e, mert nem avatkoztak a politikába?

Inkább a halál, mint a rabiga! – 1941. március 27-én futotta be tűzként az országot ez a jelszó. A kommunisták gyújtották és szították a tüzet, de olyan hévvel, hogy még Tiszacsókra is eljutott. Igaz, városunkban csak néhány órán át lángolt ez az eléggé „lokalizált” tűzcsóva, de a parazsa megmaradt, és a fasisztáknak sem sikerült teljesen kioltaniuk.

A jelszó a harckészséget, az elszántságot fejezte ki. Csak a bolond indul azért harcba, hogy ő haljon meg, ne az ellenség. Győzni, nem elpusztulni szólította harcba a népet a párt.

Nem szólamnak vettük mi ezt akkor, barátom, valóban harcra, tettekre, ellenállásra készültünk a döntő órában.

Két hét sem kellett, jött a döntő óra, de mi – fegyveres ellenállást nem fejtettünk ki a bevonuló megszállók ellen, politikait igen. Tervezett, előkészített röpcédula-akcióink-

tól is elálltunk – fegyveres ellenállásra akartuk felhívni városunk lakosságát. Szembenéztünk a való helyzettel, és azt láttuk, felhívásunk nem találna visszhangra.

Jelszavunk ezzel még nem vált számunkra üres szólam-má, nem hagytuk cserben harci szándékunkat, de olyan túlerővel álltunk szemben, hogy értelmetlenül elvérzünk, ha akkor kiállunk.

Azzal külön számoltunk, hogy a nagyszerb Jugoszlávia két évtizedes elnyomatásában élő magyarság nagy tömegeit, társadalmi és politikai tudatának akkori szintjén, semmiképpen sem lehetett volna megnyerni a harc ügyé-nek az ellen a hadsereg ellen, amelyben felszabadítóját várja. Képzeld el, ha akkor bármelyik utcátokbeli parasztember röpcédulát kap, amelyben felszólítják, keljen harcra, és védekezzen a fasiszta hódítók ellen. „Megbolondultak ezek? Az elnyomó szerb urakat akarják védeni?” – csak így vélekedhetett volna. Pedig nem voltak bolondok a kommunisták, ők tudták azt, amit a tiszacsóki parasztek akkor még nem hittek: még rosszabb elnyomó jön, mint a régi volt. Meg sziklaszilárd volt a meggyőződésük, hogy Hitler, Mussolini, velük együtt Horthy Magyarországá végül is el fogja veszíteni a háborút, és összeomlik. Alig egy-két év múlva már kezdte ezt belátni a mi paraszttengerünk világa is.

Kitűnt, hogy Tiszacsókon és környékén a jugoszláv hadsereg sem védekezett, a régi hatósági szervek sem mozdultak, a szerb, a telepes lakosság, a „dobrovoljacok”, a „szokolok”, a „csetnikek” sem mutattak ellenállási szándékot. A szerb urak átadni készültek a várost a megszállóknak, és össze akartak békélni a magyar urakkal. Igaz, a

telepesek, a szerbség, a zsidóság tömegei – együttesen a város lakosságának nem egész egynegyedét tették – ellenséges hadsereg jövetelét látták a megszállókban, de a fegyveres ellenálláshoz ennél jóval több kellett volna. A kommunistáknak nem volt olyan befolyásuk e tömegekre, hogy harcra tudták volna őket mozgósítani.

Így történt, hogy Tiszacsókon nem adtak le egyetlenegy lövést sem a fasiszta megszállók bevonuló csapataira.

És mégis bekövetkeztek a véres napok, amelyeket te mint gyerek láttál, Kocsis Mihály, ott, a gyepszéli és környező utcákon, vagy amelyekről szörnyülködve beszéltek füled hallatára jóérezsű magyarok is. Tiszacsókon néhány száz ártatlan embert legyilkoltak a honvédek és a nemzetőrök.

Azonkívül, hogy elítélték a fasisztákat, a kommunisták baráti körben (néha nem csak ott) a vérfürdő közepette, a tiszacsóki ifjúkommunisták egy csoportja védelmébe vette egyes telepes SKOJ-tagok házáat, s elhárította a gyilkosok és fosztogatók támadását. Volt olyan magyar fiatal, aki saját házában menedéket adott egy egész Crna Gora-i családnak. A másik maga állt az egyik SKOJ-tagot lelőni készülő gyilkos elé.

Néhány megmentett élet – ez a kommunisták akciójának egész mérlege az áprilisi véres napokon, akkor csupán ennyit értek el ellenállásukkal. Csöppnyi eredmény, de bizonyítja, voltak magyarok Tiszacsókon, akiknek az elvakult magyar nemzeti tobzódás és dühöngő szerbgyűlölet történelmi hibává nőtt büntetési közepette is helyén maradt az eszük, és akik meg is tették azt, ami a körülményeikből és belőlük kitellett, hogy az átalsó

szomszédjaik szíven ejtett seb kisebb legyen. Emberek maradtak, és szembefordultak az embertelenséggel.

Nagyra nőtt e parányi eredmény jelentősége, amikor három és fél év múlva, a következő fordulat eseményeiben a bosszúra irányuló razziákkal helyezkedtek szembe a tiszacsóki kommunisták.

No, de máris túl hosszúra nyúlt levelem, a továbbiakról majd legközelebb. Látom, nagy fába vágtam a fejszém, de te is azt tetted, amikor elmondtad mindazt, ami a szívedet nyomta. Amint látod, én csak hozzátenni próbálok egy-egy adatot a tiédhez, s kicsit össze szeretném vetni élményeidet az enyéimmal.

Sok sikert kíván neked Tiszacsók betegségeinek gyógyításában

Olajos Mihály

Kedves Elvtársam!

„...bejöttek a magyarok... a börtönben magyar kommunisták ültek, aztán jön a fordulat, s akkor megint megtelik a börtön. Hogyan kell itt most eligazodni?” – kérded, választ nem találva.

Nekem nem volt ilyen kérdésem. Hibám ez, vagy érényem? A népfelszabadítási bizottság, a népörség letartóztatott embereket, tudva, vagy feljelentések alapján feltételezve, hogy a megszállás folyamán közreműködtek a fasiszták büntetteiben. A tiszacsóki új népi hatóság bíróságot akart létesíteni, mindenki ügyét kivizsgálni, és csak hiteles bizonyítékok alapján büntetni, aki ártatlannak bizonyul, kiengedni. Ellenezte, és sikeresen meg is akadályozta az egyéni bosszút, felelőtlen gyilkolást.

Maga a bizottság is megrökönyödve vette tudomásul egy novemberi reggelen, hogy a börtönt kiürítették, a letartóztatottakat elnyelte az éjszaka. Iszó bácsi elkeseredéssel vette tudomásul magát az eseményt, azt, hogy bizottságát megkerülve kész tények elé állították, a nyolcvanegynéhány ember ítélet nélküli kivégzésével előidézett politikai kárt, de azt is, hogy semmit sem tehet, a kezét lefogták.

Nem kapott itt senki három-négy órára szabad kezét a bosszúra, ahogyan te feltételezed. Más történt.

Kívülről – akkor úgy látszott, fentről –, Tiszahurokról jött a parancs meg végrehajtói is, és tettük után a katonai közigazgatás mérvadó biztonsági szolgálatának fórumára hivatkoztak, annak nevében fojtották a szót mindenkibe. Később kitűnt, felelőtlen csoport beütése volt. De illetékes tényezők mindmáig semmit sem tettek közzé az esetről, pedig vannak még, akik ezt várják.

Persze, ha a tiszacsóki népfelszabadítási bizottság haladéktalanul megalakította volna bíróságát, ha az megbüntette volna a bűnösöket érdemük szerint, nem kerülhetett volna sor arra, hogy így kivizsgálatlanul, minden bizonynyal ártatlan emberek is életüket veszítsék.

A magyarázatot keresve magad is emlited, hogy az új rendszer még nem volt elég erős. Úgy látszik, Tiszacsókon nemcsak arra nem volt ereje, hogy teljesen kezében tartsa a dolgokat, hanem arra sem, hogy magára vállalja a felelőséget egyes valóban véreskezű fasiszták lepuffantásáért.

Egyébként Tiszacsókon is volt egy ilyen saját maga által kinevezett biztonsági megbízott, sőt párttitkárnak és a város komisszárnak is kikiáltotta magát. Forgatott a

fejében olyan terveket, hogy egyeseket likvidál. Ha megtette volna, most én nem írnám e sorokat. Viszont az illetékesek eltanácsolták városunkból, mihelyt tudomást szereztek róla.

Így történhetett volna-e, ha a megszállás alatt kivégzett, börtönökben eltűnt kommunisták megmaradtak volna, vagy ha azok, akik tétlenül nézték pusztulásukat, a helyükre állnak? Itt fizették meg az árát a kommunisták pusztulásának is, meg a maguk tétlenségének is azok, akik mint „óvatosabbak”, „okosabbak”, „ravaszabbak” nem avatkoznak a politikába. Az ő másmilyen viszonyulásuk folytán nem lehettünk volna-e erősebbek, már 1941-ben is? Már az akkori, s erbek közötti vérengzést is meg tudtuk volna akadályozni, ha városunk magyarjai ésszerűbb, emberségesebb magatartást tanúsítanak, nem hagyják magukat félrevezetni a fasisztáktól. Voltak ilyen példák is a bácskai ugaron.

Említéd azt is, hogy ezerszám kínoztak halálra, gyilkoltak halomra magyarokat a környező falvakban, városokban azokon az őszi éjszakákon. Senki még nem vette számba, hol mi történt. Hallottunk akkor a szomszédos tiszaszakadéki esetről, ötvenkét embert úsztattak el a Tiszán. De azt is tudjuk, hogy az önkényeskedő tetteseket hadbírótság ítélte el, csoportjuk vezetőjét ki is végezték.

Igazad van, az emberek, a lakosság keveset tud a kommunistáknak a felelőtlen, ártatlanokat sújtó bosszú elleni harcáról. Ma sem fölösleges egyet-mást elmondani erről, ezért írtam a tiszacsóki eset egyes vonatkozásairól, ahogyan én láttam. De a teljes igazságot kellene

megállapítani és elmondani 1944-ről, fény- és árnyoldalairól is.

Történetek más dolgok is, amelyeket nem említesz, talán nem is hallottál róluk.

Szóltál a németek kitelepítéséről. Személyzeti osztályod vezetője elmesélte, az orrára koppintottak, amiért lecsukatta a suhancokat, akik beszennyezték a partizánideált. Én el tudnék neked mesélni egy éppen ellenkező értelmű esetet, egy ilyen tábor parancsnokának a nagyon következetes felelősségre vonását. De mennyi, a tiédde ellentétes jó példát tudok arra is, hogyan kezelték, osztották a felszabadulás után a zsidó templomban tárolt holmit, vagy az elszökött bűnösök dolgait. Te csak a hörcsögökről tudsz, pedig sokkal, de sokkal többen voltak, akik becsületesen elvégezték a reájuk bízott munkát, egy cérnaszálat el nem vittek maguknak. De jóval nagyobb jelentőségű dolgokat akarok most megemlíteni.

Szóval, a németeket kitelepítettük, a magyar ejtőernyősöket is 1945 áprilisában. De 1944 októberében arról is szó volt, hogy a magyarok sorsa is ugyanaz lesz, mint a németeké – kollektív büntetés.

Öt-hat napra a felszabadulás után megérkeztek Tiszacsókra a katonai közigazgatási parancsnokság első képviselői. Közülük kettővel a háború előtt a fővárosban egy illegális csoportban tanulmányoztam a kommunista mozgalom eszméit. Megöleltük egymást a találkozáskor, ő asztalhoz ült a népfelszabadítási bizottsággal. Ott adta elő közülük a rangidős, hogy még nincs ugyan eldöntve, de valószínűleg a magyarokat is kitelepítik ebből az országból. Csak azok maradhatnak közülük, akik részt

vettek a népfelszabadító mozgalomban, háborúban. Magyarok nem lehetnek tagjai a népfelszabadítási bizottságnak, a bennlevőknek is el kell hagyniuk a bizottságot, a hadseregbe sem léphetnek be. A helyi lapot be kell szüntetni, csak központi lap lesz. Tessék hát felkelni... És kitántorogtunk.

Jól fejbe kólintott ez a „pártvonal”, de akkor sem ábrándultam ki sem a pártból, sem a szocializmusból, sem a győzelmünkből. Továbbra is közreműködtem, csináltam, amit a népfelszabadítási bizottság rám bízott.

Ejh, magyar bűnök, magyar mulasztások! – ezekre háritottam a felelősséget – sikerül-e valaha is jóvá tennünk?

Egy jó hónap múlva kezdett kiegyenesedni a görbe vonal. Kitűnt, hogy a magyarellenesség csak „valakik” álláspontja volt. De kiegyenesedhetett volna-e, ha nem lettek volna magyarok, akik harcoltak a fasizmus ellen? Elesett harcosaink áldozata tette abszurdá! A Petőfi-zászlóalj, az önkénteseknek a Petőfi-brigádba való toborzása, magyarok még nagyobb részvétele a be nem fejezett népfelszabadító háborúban.

Tiszacsók lakossága egy reggel arra a szenzációra ébredt, hogy a városi katonai parancsnok helyettesévé egy magyar cipésmunkást neveztek ki. Volt ilyen napunk is 1944 őszén, nem hallottál róla? A magyarok visszakerültek a népfelszabadítási bizottságba.

A jugoszláv kommunisták soraiban a fasizmussal szemben ellenállást kifejtő magyarok harcának fő eredménye az, hogy megmentették népüket az elűzéstől, a jugoszláviai magyarok maradhattak, élhettek tovább saját

földjükön, és megteremthették mai meg holnapi életüket – mind jobban a saját öngazgatásukat is – az egyenrangú népek szocialista közösségében.

Bizonyára magad is úgy gondolod, ha ez az eredmény – hát akkor nem is kicsi. Nem tudom, megítéléseben ott van-e az a „ha”. Szerintem népünket vagy Tiszacsók lakosságát érintő bármilyen kétely okatlan öncsonkítással egyenlő.

Nem véletlen, hogy hosszú éveken, úgyszólván évtizedeken át voltak, akik igyekeztek véka alá rejteni vidékünk kommunistáinak a megszállás alatti ellenállását, külön a magyarokét. Milyen sokáig tartották magukat Tiszacsókon is olyan nézetek, hogy „itt magyarok nem tanúsítottak semmi ellenállást”. Sokéves kitartó küzdelem kellett ahhoz, hogy elesett kommunistáink nevét, munkáját, harcát a köztudatba beírassuk. Sok minden történt e téren, bizonyára minden dolgozónk meglegedésére, tavaly, a párt, a SKOJ és a szakszervezetek ötvenedik évfordulójának megünneplése keretében, ha maradt is még tennivaló.

Megszállók elleni népfelszabadítási mozgalmunk, harcunk elismerése, méltánylása, tárgyilagos értékelése, úgy gondolom, nagy jelentőséggel bír mindenekelőtt városunk munkásosztálya, a közvetlen termelők, külön a magyarok tudatosodásában, magára ébredésében, öngazgatásának megvalósításában – voltak itt antifasiszta harcosai a munkásosztálynak, távolról sem volt minden magyar a megszállók oldalán. Aki ezt tagadja, szerintem a munkások öngazgatását, meg a magyarok egyenrangúságát akarja elvitatni. Vitathatja, vagy mások kétkedhetnek, az történik, és fog történni, amit népünk tesz. Az pedig – nem szólam – mindinkább kezébe veszi a maga sorsát.

Végül az összeroppanásodról. Azt hiszem, tévedett alakod megrajzolója – nem roppantál össze. Igaz, hajlamos voltál arra, hogy egész életutadon sötéten láss, ingadozz, kételkedj. A két fordulat, de még az ifjúsági munkaakció⁴ vagy a fővárosi kórházi munkád eseményeiben is elsősorban azt látod, ami sötét, az embertelenséget, a vért, ártatlannak pusztulását, brutalitást, önzők, erőszakosok uralmát, érvényesülését.

Mi történt volna már ez országgal, ha a háborút járt harcosok többsége úgy kiábrándul, mint a te személyzeti titkárnőd, Mira? Vajon hiszed, hogy önző karrieristákká lettek mindannyian, akiken nem uralkodott el a rezignáció?

Mégis úgy tűnik fel nekem, hogy te mindig, mindenütt és mind jobban meglátod a dolgok másik oldalát is, az ellenérveket is, a haladót, azt, ami a kommunisták harcát igenli. Botladozva, bukdácsolva jutottál el a SKOJ-ig, cserbenhagytad, azután meg a pártig. Végül is beléptél, és most ott vagy a kommunisták között mint tag. Talán nem csak formailag?

Ezért nem hiszem, hogy végleg messzire utaztál, hogy elszöktél valóságunktól. Az azóta eltelt három év alatt meg ama augusztus havában meggyőződhetél – vagy magad is vallod? –, szakadatlanul érvényes a jelszó: inkább a halál, mint élet rabigában. Hiszem, azóta levetted a félelem, a szégyen, a fájdalom és rezignáció rabságát is. Vagy tévedek? Mi az igaz?

Válaszodat várja

Olajos Mihály

---

⁴ építőtábor (vajdasági szóhasználatban)

Kedves Barátom!

Kinyírták őket, elrohadtak már régen – mondd az „Összeroppanás”-ban.

Róluk kérded: már akkor látták volna, hogy ez az egyetlen út, amelyen az itt élő népek együtt haladhatnak?

De mit értek el? – odavesztek.

Bizony kinyírtak bennünket a fasiszták 1941 őszén is, meg 1943 nyarán is, de hidd el, tövestül kitépni mégsem tudtak, maradt belőlünk valamennyi, meg újabbak is jöttek.

Ott érezni szavaidban a kételyt utunk helyességét illetően, több mint két évtizeddel az események után is, amikor nehéz éjszakád után, a telefonhíváson töprengve, egy pillanatra ellenállásunkra terelődött emlékezésed.

Tiszacsók népe akkor nem állt mellénk. Bizonyára voltak, akik azzal nyugtatták magukat, mi értelme volt – kinyírták őket. Útjuk pusztulásukba vitt, jó, hogy nem csatlakoztunk hozzájuk. Kiút csak az lehet, ami el is vezet a célhoz. Igen, aki veszít, annak igazát is könnyen kétségbe vonják.

Két „csatát” veszítettünk mi, tiszacsóki kommunisták. Egyikben sem löttünk, harcunktól akkor egy fasiszta sem harapott a fübe. Mi csak pusztultunk, kínpadra húzva fejtettük ki ellenállásunkat, akasztófára, börtönökbe, halálba, szögesdrótok közé jutottunk. Nem látták ennek értelmét, akik pusztulásunkat szemlélték.

Így történt, de történhetett volna másképp is.

Szemben a te kételyeiddel – még 1966 novemberében is rágták sejtjeidet – én kétszeri pusztulásunk idején, se azóta egy cseppet sem kételkedtem: biztosan az egyedüli helyes

útra léptünk, amikor szembefordultunk a fasizmussal, a magyar megszállókkal is, és harcoltunk ellenük. Vere-ségeink nem cáfolják utunk helyességét. A győzelem vagy vereség egy harcoló mozgalom igazának választóvize. Ne feledd, hogy érkezett 1944 októbere, meg 1945 májusa is, meg a nürnbergi ítélet. Mi több, jó két évtized után magad is beszélsz még a fürdőszobákról is a gyepszéli sor parasztházaiban, amelyek egyikében születél.

Csak a jugoszláv kommunisták fasizmus elleni harca lehetett az egyetlen járható út a tiszacsóki népek, dolgozó emberek számára, ideértve a magyarokat is. Hogy 1944 októbere előtt nem sikerült messzebbre jutnunk ezen az úton, azért nem az irányválasztásunkat kell hibáztatnunk. Csak részben múltottak a bukások magán a tiszacsóki pártszervezetén.

Gyors szovjet győzelemre számítottunk, meg forradalomra Németországban, Magyarországon. Vakon hittünk mindabban, amit az előző hónapok, évek folyamán főleg szovjet eredetű propagandából megtudtunk. Vártuk a szovjet ejtőernyősöket vagy a partraszállást és ellen-támadást mifelénk, Bulgárián át. Tévedtünk.

A tiszacsóki helyzetből kellett volna kiindulnunk, csak a magunk erejére támaszkodnunk, és így keresni a fenn-maradás, a harc lehetőségeit. Jól rejtett bázisok háló-zatának megteremtését kellett volna előtérbe helyezni, az ismert kommunistáknak illegalitásba vonulni, hosszan tartó politikai munkát kifejteni, azzal siettetni a tömegek kiábrándulását az új urakból, eszmélését, ráébredését, melyik a helyes út. Akciókat pedig csak akkor szabad kezdeni, amikor már a nép megfelelő része is helyesli,

akarja, soraiból is elegen vállalják, hogy ne legyen csak a kommunisták akciója. Könnyű ezt ma tudni, jóval a megtörténtek után.

A tizsacsóki kommunisták, noha látták, érezték, mennyire nem kedvez még nekik a város lakosságának politikai magatartása – vagy talán annál is inkább –, vágyálmaikra, a külső segítség illúziójára, nem pedig a saját akciójukra állították be magukat. De nemcsak ők, ilyen reményeket tápláltak azok is, akik hozzájuk jártak a körzetből, tartományból, habár az akciót is sürgették, követelték tőlünk, viszont nem törődtek azzal, hogy létrejöttek-e már az akciók nélkülözhetetlen politikai, szervezeti és katonai előfeltét lei.

Szabotázsakció nem volt Tizsacsókon, az egyetlen sérültürről sem bizonyult be, hogy annak következménye volt, fegyver sem dördült el – a kommunisták szervezetét mégis felgöngyölítették. Más városokban kezdődött a „lebukás”, két hónapra rá terjedt át hozzánk, felülről lefelé haladva. Így ment el akkor ingyen azok élete, akiket felakasztottak, meg azoké, akik a börtönből sohasem tértek vissza.

Drágán fizettük meg a tévedéseinkből való kiábrándulást. Nehéz volt tudomásul venni a dolgokat, és a felismert helyzetben, egy nagy vereség után, újból szervezkedni. De voltak, akik nem csüggedtek el, és szervezkedtek. Nem egész két év múlva újabb „kinyírás”, ismét elesett néhány harcos.

Azokban az időkben úgy látszott, ingyen, értelmetlenül veszett oda életünk, de a felszabadulás pillanatában meg a továbbiak folyamán felmérhetetlen értékévé vált áldozat-

tunk. Van, amikor a harcosok halálukkal csapást mérnek az ellenségre, holtan is hatnak az eseményekre.

Ha azt vizsgáljuk, mit értek el az ellenállásukkal, nagy jelentőségű az a másik tény is – harcuknak, ellenállásuknak köszönhető –, hogy voltak Tiszacsókon kommunisták a felszabadulás pillanatában is, és sikerült a kezükbe venniük a dolgokat. Létezett a hattagú, illegalitásból színre lépő népfelszabadulási bizottság, és létezett néhányszor tíz kommunista, aki az első pillanatban kiállt mellette, no meg az a néhány száz mozgalmi szimpatizáns is, akik az első órákban, meg az első napokban az új hatalom mellett felvonult, aktív politikai tömegalapot teremtett számára. Elképzelni is szörnyű, mi lett volna ezek nélkül, hogy járt volna a város magyar lakossága.

A kommunisták agyában fel sem vetődött olyan gondolat, hogy a lakosságon megbosszulják az őket ért csapásokat, habár a kivégzéskor sokan sorfalat álltak a siralomháztól az akasztófaig. De ott voltak a régi jugós városi hatóság emberei, Draža Mihajlović csetnikjei, akik éppen a magyarok feletti bosszúra uszítva próbáltak a szerbségnél politikai támaszt teremteni a maguk számára, és kezükbe venni a hatalmat. Ha ez sikerült volna nekik, akkor bekövetkeztek volna a szabad bosszú órái, esetleg napjai is. A kommunisták kinyírásáról sem feledkeztek volna meg.

Fölléptek mindjárt a felszabadulás pillanatában, hogy a városházán hatóságot állítsanak. De föllépett a népfelszabadítási bizottság is Iszó bácsi vezetésével, nyíltan kiállt féléves földalatti működés után a párt tartományi bizottságának egy kiküldötte. Együtt léptünk fel szerb és magyar

kommunisták a régi és az új hatalom közötti dulakodásban, és Milan, a vasutas munkás erélye döntötte el a helyzetet: ha nem mennek el a régi urak, kidobáljuk őket a városházáról. Indultunk is, hogy ezt megtegyük. Erre ezek meghátráltak, elhordták magukat.

Őt szerb és egy magyar tagja volt a helyzet urává lett bizottságnak. Első döntése az volt, hogy újabb tagokat kooptál, köztük három magyart is. Fegyveres népörséget is szervezett, ebbe is bevett magyarokat is, kommunistákat és szimpatizánsokat. Felhívással is fordult a lakossághoz, a magyarokhoz is, magyarul is, a testvériség és egyenrangúság szellemében. Lapot is indított, kétnyelvűt.

Két nap múlva újból fölléptek a régi urak, a nagyteremben éppen az üléselő népfelszabadítási bizottság ellen uszították a tömeget, vádat csináltak ellene abból, hogy magyaroknak is adott fegyvert a népörségben. A tömeg elé állt a bizottság, Iszó bácsi is, a többi tag is, a magyarok is. Nagy összecsapás volt, de a bizottságnak sikerült megnyernie a tömeget.

Egész biztos, hogy a kommunisták voltak az egyetlen erő, amely ekkor útját tudta állni az uszítóknak. De ők sem tudták volna maguk mellé állítani a tömeget, ha nem hivatkoztak volna a megszállók elleni harcukra, azokra a kommunistákra, közöttük a magyarokra is, akik 1941 áprilisában védelmükbe vették a telepeseket, akiket a „Tunelban” megkínóztak, akiket novemberben akasztottak, akik a börtönben odavesztek, a sátoraljaújhelyi kitöréskor harcban elesetek, mialatt a szerb urak a magyar urakkal kávéztak. Csakis a tiszacsóki kommunisták addigi harca, áldozatai adhattak nekik alapot, bátorságot, jogot és

lehetőséget, hogy sikeresen szembeszálljanak azokkal, akik meg akarták dönteni a városban az új népi hatalmat.

Ismert dolog, hogy e gyűlésen Sreduje, a népörség egyik tagja fogta be a legnagyobb uszító száját, ráfogván gép-pisztolyát.

Iszó bácsi bizottságának jelenléte és e két győzelme történelmet jelentett akkor Tiszacsókon. Nem volt, „interregnum”, nem állt be szakadás a népi hatalom ténykedésében.

Ezek csak az első eredményei a tiszacsóki kommunisták harcának, első részletei az általuk befektetett erőfeszítések, kínok és véráldozat megtérülésének. Már ezek sem kicsik, de újabbak, nagyobbak következtek. A történelem igazolta a harc értelmét, meghozta gyümölcsét.

Sokan azok közül, akik nem avatkoztak politikába, nem a saját ravaszságuknak, hanem éppen a kommunisták harcának köszönhetik, hogy most virulnak, nyugodtan élvezhetik az életet. Ki tudja, hány élet veszett volna oda, ha 1944 őszén másként történik.

Ezzel nem állítom, hogy minden rendben volt 1944 októberében-novemberében. Hogy mi nem volt rendjén – arról majd legközelebb.

Addig is üdvözl

Olajos Mihály

Burány Nándor:

Válasz helyett kérdés

Kocsis Mihály három levelet kapott az utóbbi hetekben, s én most nem azért fogtam tollat, mert a levelekre illik

válaszolni, inkább talán azért, mert többen kérdőn néztek rám: nos, mit szólna hozzá? Úgy tetszik, igen sokan elolvasták a Kocsis Mihálynak írt leveleket, s ennek örülök, mégpedig nemcsak azért, mert ezek az én könyvem kapcsán íródtak.

Mindenekelőtt: azt hiszem, hogy eddig nagyon keveset írtunk azokról a dolgokról, amelyekről Olajos Mihály a leveleiben beszél, vagyis, hogy mit tettek az itteni magyar kommunisták 1941-ben és 1944-ben, azokban a sorsdöntő pillanatokban, amikor nagyon kevesen tudták, hogy mit kell az embernek tennie. S nem is volt elég csak tudni. Merni is kellett. 1941 tavaszán, 1944 őszén is.

Azok az események, ahogyan ismerjük őket, nem is kicsit befolyásolják a mi mostani magatartásunkat, viszonyulásainkat egy-egy társadalmi akció iránt is. A múlt jelen van bennünk, s ha akarjuk, ha nem, sokszor megszabja állásfoglalásunk előjeleit. Ezért nem mindegy, hogy miként ismerjük a közelebbi vagy távolabbi történelmünket. Nagyon sok esemény elferdítve, téves megvilágításban jutott el hozzánk, s ez a jövőre nézve, a mi jövőnkre nézve is nagyon káros lehet.

Azt hiszem, ez a felfogás kiviláglik az Összeroppánásból is. Benne megpróbáltam elmondani néhány dolgot azokról az eseményekről, amelyekről szerintem túl keveset tudunk, s amelyeket jobban kellene ismernünk. Szerettem volna elmondani az igazságot. Nem akartam hazudni, remélem, ezt nem is fogja rám senki, de a teljes igazságot – ha van ilyen – nem sikerült kimondani.

Olajos Mihály rámutatott néhány mozzanatra, olyanokra, amelyeket ő jobban tudhat, hiszen nemcsak hogy ott volt a helyszínen, de cselekvő részese is volt azoknak a történelmi pillanatoknak. Személyes élményei alapján mondhatja el azokat az eseményeket, amelyekről én csak hallottam, ha hallottam.

Úgy gondolom, nagyon sok még a tisztázatlan, homályos mozzanat a negyvenegy és negyvennégy eseményeket illetően is. Én, amióta csak rájöttem ennek a magatartásnak a nagyszerűségére, nem győzöm csodálni azt a jugoszláviai magyar kommunistát, aki a negyvenegy nagymagyarkodó örületben sem torpant meg, de szilárd elhatározással é. magabiztos öntudattal vállalta az akasztófát. Inkább ezt, mint az árulást. Ismerjük, milyen volt akkor a hangulat...

Persze, nem hívhatjuk ma ide őket, hogy megkérdezzük tőlük: nos, megérte, valljátok be őszintén, annak alapján, amit azokkal az eszmékkel tettünk, amelyekért az életeteket adtátok, mit gondoltok, megérte? Nem hallhatjuk a válaszukat. S nem is ítékeztek soha a holtak az élők felett.

S van még egy kérdés: azok, akik mindkét fordulat idején igazán emberfeletti áldozatot vállaltak, a harmadik feladatnál mintha kifáradtak volna. Nem akarok senkit igazságtalanul gyanúsítani, nem is tudom, kinek a feladata lenne, ha nem is a teljes, de a teljesebb igazságot elmondani azokról az eseményekről, de talán mégis el lehetne és el kellene már mondani. Lehet, hogy ez lenne a harmadik emberfeletti nagy feladat. Lehet, hogy csak azért tűnik annak, mert ilyen sokáig várat magára az

elvégzése. Nem tudom. Ezt a gondolatot csak azért írom ide, mert a három levél után is úgy érzem, még nagyon sok minden kimondatlanul maradt.

A könyvemmel kapcsolatban valaki azt írta, hogy adósságot próbáltam leróni vele. Nem sikerült? Csak most érzem igazán adósnak magam. S ha ezt az érzést másban is felébresztette, akkor talán mégis érdemes...

(Magyar Szó, 1970. jan. 18)

Matuska Márton kutatásainak a Magyar Szó folytatásos tárcájaként (Negyvenöt nap negyvennégyben, MSZ 1990. X. 14.–1991. II. 27.) megjelent anyaga könyv alakjában 1991 folyamán látott napvilágot (A megtorlás napjai, Forum). Noha a napilapban történő közléssel jóformán egy időben folyó kutatómunka következtében előállt rendszer- telenséget (az eseményeknek települések szerinti előadása ekkor még nem volt teljes) a könyv szerkesztése során a szerző teljes sikerrel kiküszöbölte, s így műve a szóban forgó tárggyal kapcsolatban nemcsak az eddig legteljesebb és leghitelesebb adatokat tartalmazó, hanem a legjobban megírt és megszerkesztett könyv is, néhány, Zentával kap- csolatos adatát mégis kénytelen vagyok kiigazítani.

Matuska Márton könyvének húsz oldalán (131–151) foglalkozik a '44-es zentai eseményekkel. Adatközlői Far- kas Nándor és Olajos Mihály, akkor Újvidéken élő, nyu- galmazott párttisztviselők, valamint egy magát megne- vezni nem óhajtó (valószínűleg szintén Újvidéken élő, de

zentai származású) nyugalmazott tanár. A szerző közli a zentai Történelmi Levéltárban általam talált, 65 kivégzett nevét és adatait tartalmazó névjegyzéket, amelyről jelen könyvemnek egy egész alfejezete szól.

Farkas Nándornak a Matuska-könyvben csak kivonatossan közölt nyilatkozatát most teljes egészében közzétettem a címemre küldött levél alapján, Olajos Mihálynak pedig a Matuska-féle könyvben közölt felszólalásán kívül ugyancsak levélben elküldött beszámolója áll rendelkezésemre, amelyet itt szintén közzéteszek. Ezek a dokumentumok véleményem szerint teljesen hitelt érdemlőek, ha adataik között netán téves, a valóságnak meg nem felelő is akadna, az legfeljebb a hosszú évtizedek távolában már elhalványuló emlékezet hibája, s nem a tények elkendőzésére avagy megszépítésére való törekvés.

Más a helyzet az említett névtelen zentai nyugdíjas tanárral, akinek kilétéről ma sincs tudomásom. Az ő adatai (feltehetően emlékezetkihagyás folytán, és nem a tények rossz-szándékú elferdítése céljából) eléggé pontatlanok.

Elsősorban is Zenta polgármestere a háború idején nem Avar István, hanem Gusáth György volt. 1944 májusában dr. Felsőhegyi András helyettes polgármesterrel együtt lemondtak tisztségükről, 1944. június 2-án pedig fegyelmi vizsgálat indult ellenük. Dr. Avar László 1944. szeptember 24-én dr. Bálint Lajos városi tanácsnoktól vette át a polgármesteri hivatalt.

A kivégzések, amelyekről a névtelen adatközlő megemlékezik, s amelyeknek szerinte „négy zsidó és három magyar, vagy fordítva” esett áldozatul, nem a magyar bevonulás idején, hanem 1941. november 11-én, az illegális

JKP zentai és környékbeli helyi szervezeteinek a nagy lebukása során történtek. Egyébként a bizonyított és beismert illegális kommunista tevékenység, továbbá szabotázs- és terrorakciók előkészítése miatt kivégzettek között öt zsidó és egy magyar szerepelt, négy magyar halálraítélt kegyelmet kapott, egyikük – Löveiné Székely Ilona – meg is érte a háború végét. Szerb nemzetiségű az elítéltek között valóban nem volt. Ezzel szemben 1941 áprilisában több szerb és montenegrói nemzetiségű zentai polgár esett áldozatul részben a bevonuló magyar katonasággal szemben tanúsított fegyveres ellenállás során, részben pedig pusztán gyanú vagy hazug feljelentések következtében történt kivégzés által. Számuk azonban messze elmarad az Olajos Mihály által becsült „70-80 ember”-től. Djordje Kablar 1985-ben megjelent, Crvena kolonija (A vörös kolónia) című, a magyarok iránti részrehajlással a legkevésbé sem gyanúsítható könyvének szövegében és névmutatójában név szerint felsorolja az 1941. április 12-i magyar bevonulás alkalmával áldozatul esett szerb és montenegrói személyeket. Számuk 24 volt, köztük 12-en a népes Samardžić-család tagjai, akiket egyugyanazon pillanatban a lakásuk ablakán bedobott kézigránát ölt meg.

Természetesen emberéletekről lévén szó, nem hogy két tucat, hanem még egyetlenegy is túl sok lenne, ám képzeljük csak el, hogy mi várt volna ránk, ha itt a '44-es „felszabadítás” során holmiféle hazafias felbuzdulásból csak egyetlen lövés is eldördül! A háború alatt a továbbiakban egyetlen őshonos szerbnek sem esett Zentán bántódása, a kitelepített és deportált ún. kolonisták sorsáért pedig a

város magyar lakossága aligha tehető felelőssé, aminthogy a zentai zsidók tragédiájáért sem.

A '44-es áldozatok közül az ismeretlen zentai tanár név szerint háromról tud: Halász Sándor kereskedőről, valamint Puskás Mária és Guelmino Sándor köztisztviselőkről. Az elsőről közölt adat, ami talán kivégzésének az indoklása is, mint vonatkozó alfejezetünkéből kiderült, nem helytálló, sőt súlyosan kegyeletsértő. A fogvatartás és a kivégzés helye is téves: a letartóztatottakat a zentai Városháza (amely egyben a rendőrség épülete is) pincéjében tartották fogva, a kivégzés pedig a Tisza árterületén történt ugyan, de nem „a folyó medrében”, hanem olyan helyen, amely rendes vízállás idején nincs elárasztva. Sírjukként nem „az általuk megásott gödör”, hanem a város védelmére a magyar katonaság felügyelete alatt a helybeli „leventékkel” ásatott lövészárkok szolgált.

Matuska Márton könyvének a zentai eseményekkel foglalkozó részéhez Olajos V. Mihály is hozzászólt, pontosított. Sajnos, a „pontosítás”-ban is van néhány pontatlanság. Az 1944 áprilisában kivégzett vagy meggyilkolt szerbek és montenegróiak számáról már szóltunk, a novemberi „hideg éjszakán” a halálmenetből megmenekült magyarokról meg annyit kell megjegyeznünk, hogy Nagy Berze Pál – aki egyébként még ma is él, és hajlandó volt nyilatkozni e sorok írójának – nem a Városháza pincéjében, hanem a Tisza-parti Amerika Szállóban volt elzárva, onnan szökött meg. Vasas István (és nem Pál) pedig annak köszönheti megmenekülését, hogy jártányi ereje sem lévén, a szőlítésra nem bírt kimenni a börtöncellából, illetőleg Vladimir Petkov visszalökte, és ezzel megmentette.

Olajos V. Mihály írása azonban mindezek mellett is dokumentumértékű, érdemes a nyilvános közlésre.

Pótlások, pontosítások...

Olajos V. Mihály, Újvidék. – Olvasom a Zentán történetekre vonatkozó szövegrészt Matuska Márton „A megtorlás napjai” című könyvében. Igaz, hiteles, egyes részleteiben dokumentumokkal bizonyított az összkép a magyarokon elkövetett atrocitásokról 1944 őszén. De találtam néhány pótolni- és pontosítanivalót is.

A „Mi maradt a homok- és sóderhegy alatt?” című részlet második bekezdésében (131. oldal) Matuska kitér arra, hogyan számoltak le a magyarok ellenségeikkel a negyvenegyes hatalomátvétel után. És elmondja, hogy megöltek tizenhét antifasiszta élharcost, közöttük öt zsidót, tíz magyart, egy szerbet és egy németet.

Ez így igaz. De erre a politikai alapon való leszámolásra nem 1941 áprilisában, mindjárt a bevonulás után került sor, hanem később, 1941 októberében-novemberében, amikor felgöngyölítették a JKP és a JKISZ szervezeteit, meghurcolták, a „Tunel”-ban megkínóztak több mint negyven embert.

Igenis történt április 12-én, 13-án és 14-én is véres leszámolás, éppen nemzeti alapon. Akkor vagy hetven szerbet, főleg dobrovoljac telepest (gyereket, öreget is) öltek meg az utcán, házaikban, a szerb temetőben vagy lőttek a Tiszába a bevonuló magyar honvédek, kisszámú helyi magyar közreműködésével. Akkor sem volt semmiféle kivizsgálás, bíraskodás, a nacionalista gyűlölet ártatlan áldozatainak voltak a szerbek.

Matuska figyelméből kihullott ez az esemény, habár én elmondtam felszólalásomban 1990 őszén, a VMDK újvidéki tagozatának gyűlésén, bővebben is, mint amennyi bekerülhetett a szóban forgó könyv 147. lapjának szövegébe. Így keletkezhetett az ellentmondás a könyv „Zenta” fejezetének második bekezdése és az én elbeszélésem 1941-re vonatkozó része között. Hangsúlyozom, úgy történtek a dolgok, ahogyan én elmondtam. Biztonsággal állíthatom ezt, hisz Zentán voltam az említett napokon, mindenfelé mozogva a városban, a saját szememmel láttam sok mindent az eseményekből.

Rámutatok egy-két pontatlanságra az „Egy tanár emlékezik” című fejezetben.

Nagy József nem volt Zentán 1944. október 8-án, sem az utána következő napokban, Zsablyán működött még. Később, hetek múlva jött a saját szülővárosába, és kapcsolódott be a szervezett munkába.

Azt is rosszul tudja ez a névtelenségbe burkolódzott tanár, hogy én egy ideig ügyész voltam Zentán. Soha életemben nem voltam ügyész sem Zentán, sem másutt.

Igaza van, később engemet „félretettek”. De nem a magyar egyesületek miatt, nem is került sor olyan feladatra, hogy azok ellen fellépjek.

A zentai pártszervezet (JKP) újbóli megalakításakor, 1944 vége felé engem tettek meg az első pártsejt titkárának, majd 1945. január derekán megalakult a párt helyi bizottsága, és ennek a titkára lettem. Mint ilyen kaptam a feladatot, hogy pártszervezetünk hajtsa végre a Központi Bizottság utasítását a háború évei folyamán

városunkba jött, itt megtelepedett és még jelen levő magyar állampolgárok elűzéséről.

Áttekintve a határon átdobandók névjegyzékét, kérdéseink keletkeztek: vajon azokat a proletárokat is, akik munkát keresni jöttek (mi munkásország vagyunk)?, vagy némely szakembereket (dr. Banó István magyartanár), akiknek a munkájára itt szükségünk van?, és akik itteni polgárunkkal kötöttek házasságot?

Fel is tettem e kérdéseket Nićifor (Mića) Pejcin-Zdravko járási párttitkárnak. Válasza: aki ilyen kérdéseket feltesz, az opportunistá, vonakodik végrehejtani a KB utasítását, sajnálja a magyar ejtőernyősöket, nacionalista.

Hát csak amiért kércést mertem intézni a legmagasabb pártfórumból érkezett utasítással kapcsolatban, csak emiatt 1945 áprilisának végén leváltottak párttitkári tisztségemről, rám mértek egy pártfegyelmi büntetést, és opportunistának, nacionalistának bélyegeztek. A város egész párttagságának gyűlésén bíraltak meg. Persze, hogy Mića Pejcin referált az ügyben. De drótkéfével sikált a szabadkai körzeti pártbizottság politikai titkára (Mita Despotović „Cika Kosta”), a szervezőtitkár, a körzeti OZNA megbízottja stb. Nagy Józsefet tették meg a zentai pártbizottság új titkárának.

Éveken át kísért e leváltás, megrovás és minősítés a „karakterisztikámban”, a pártkádéri nómenklatúrában.

„Félretettek” – Átvezényeltek a szabadkai körzeti népfelszabadító bizottság alelnöki munkahelyére, állandóan benn dolgozó fizetett tisztségviselőnek. A bizottság már előbb megválasztott e posztra, és zentai leváltásomig társadalmi kötelezettségként töltöttem azt be. Nem sokkal

később kineveztek a szabadkai körzeti belügyi osztály főnökének is (az OZNA ettől különálló szervezet volt). Az 1946-os év nyarán megválasztották a szabadkai törvényszék elnökének. Ilyenfajta „kisebb vezetői szék járt” nekem, a nevét titkoló tanár szavaival élve.

A Matuska-könyv hátsó borítólapján, belülről, közli a Bánát, Bácska, Baranya térképét, amelyen kis négyzetecskék jelzik a tömegkivégzések színhelyét. Zentánál e jelet a várostól északra kellett volna tenni, nem délre. Igaz, hogy a homok- és sóderhegyek most ott vannak a várostól lefelé a Tiszán, de csak a hatvanas évek végétől. Az áldozatok kivégzése, elásása nem ott történt, hanem a várostól északra, a hídon felül. Létesítésekor ide tették a homok- és sóderkirakodót is, minden bizonnyal a vesztőhely fölé, és itt volt hosszú éveken át. A térképrajzolót megtévesztette a „Potisje” telepének mai helye az ipari övezetben.

Amióta „A megtorlás napjai” c. könyv szerzője pontot tett szövegének végére, előkerültek újabb értesülések is a zentai atrocitások részleteiről.

Isidor Nešić, a népfelszabadító bizottság elnöke mindent elkövetett az 1944. november 9-i éjszakán, hogy a kivégzőosztagot eltérítse a szándékától. Amikor igyekezete eredménytelen maradt, szemébe vágta a fegyvereseknek: „Én nem veszek részt ilyen gatzett végrehajtásában” – és elment.

Ezzel szemben Isa Pejcin, a már említett későbbi párttitkár, Nićifor (Mića) apja kezdettől egyetértett az osztag követelésével, és ő vitte a fő szót az „ítélethozatalban” a zentai apokaliptikus, hideg éjszakán. A városi népörség

bizonyos számú fegyverese is közreműködött ebben az akcióban.

Sem Isa, sem Mića Pejcin soha egy szót nem mondtak nekem – és senkinek se nyíltan – a hideg éjszaka eseményéről. Így viszonyultak ők, és a pártcsúcsok is, városunk lakosságához.

Négyen megmenekültek a biztos haláltól: Bruckner László, Nagy Berze Pál, Boros István és Vasas Pál. Az elsőt kiengedték, hárman kiugrottak a halálmenetből és elfutottak – kettőnek a kezén a harapófogó elvágta a drótot a szorításkor, a harmadiknak a kezét Vladimir Petkov kísérő írnok felszabadította menet közben, a sötét, esős éj leple alatt. Kuklis István is kiugrott, de a kísérők lelőtték.

A megmenekültektől jutottak el hozzánk ez utólagos helyszíni értesülések az eseményekről. Sajnos csak hozzátartozóik, barátaik közvetítésével, mert időközben már mind a négyen elhaláloztak.

A halálmenetből kimenekültek egyikének a neve sem található a likvidáltak névjegyzékében. Tehát elkészítői pontosan tudták, kiket likvidáltak, és kik szöktek meg. Így még nagyobb a fennmaradt lista dokumentumértéke.

Sajnos, nem maradt fenn ilyen hivatalos, hiteles jegyzék minden helység minden áldozatáról. Matuska közli könyvében a neveket, amelyeket megtudott, bármilyen forrásból. Akik csak tehetik, folytassák a nevek feltárását, névsorokba gyűjtését. Élnek még emberek, akik tudnak további áldozatokról, emlékeznek a nevükre. Gyűjtsünk ebből a forrásból is!

Országunkban sokfelé, itt, Vajdaságban is, emléktáblákra írták, márványba vésték a szerb, zsidó, cigány stb.

ártatlan áldozatok neveit. Újabban is történnek ilyen események, tömegsírok feltárása is. A napokban indítványozta Jovan Soldatović újvidéki szobrász, hogy a rakparti emlékműnél, Újvidéken állítsanak emléktáblát az 1942-es razzia áldozatainak, akiket a magyar fasiszták megöltek, véssék abba mindannyiuk nevét.

Fel kell, hogy kerüljenek az ilyen táblákra a mi magyar áldozataink nevei is, nekik is meg kell adni a végtiszteességet. Az áldozat az áldozat, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségű és attól, hogy kicsoda, mely pusztító erő végzett vele.

Cseres Tibor könyve, a Vérbosszú Bácskában Matuska tényfeltáró riportsorozatának a befejezése után, de az annak alapján készült könyvet megelőzve került a nyilvánosság elé. E könyv 190–194. lapjain foglalkozik a zentai eseményekkel. Matuskánál tehát rövidebben, de ugyanúgy Burány Nándor Összeroppanás c. regényéből merítve adatait és közölve a zentai Történelmi Levéltárban fellelt listát a kivégzett személyekről. Nem tudni, hanyagságból-e vagy okkal történt, de a szerző a listán olvasható 65 név ellenére 64 halálra ítélt zentai polgárt említ. Ugyanakkor nem ejt szót arról, hogy a kivégzésre vezetettek közül egy (vagy talán több is) megmenekült. A félreértések elkerülése végett hadd jegyezzük meg azt is, hogy a kivégzettek névsorát összeállító és aláíró bizottság tagjai nem voltak azonosak az „önjelölt és rögtönzött rögtönítelő bíróság”-gal.

Ellentmondásos a szerző által említett egyetlen zentai szemtanú, K. S. harmadfél soros nyilatkozata is, mely

szerint „a zentai híd alá és a fürdőházhoz hajtották őket, térdig érő vízbe, s golyószórókkal kaszálták áldozataikat. Amíg csak valaki mozgott, löttek.” Más tanúvallomások szerint ugyanis a kivégzés a folyóparton, a lerombolt híd lábaitól északra, az ottani lövészárkok mellett vagy azokban történt, s az áldozatokat egyenként, tarkólövessel „likvidálták”, majd temették el. (Ezt igazolja T.G. tanúvallomása is!) A K.S. által említett „fürdőház” (valójában üres vashordókra szerelt és a parthoz rögzített tákolmány: deszkából készült öltözőkabinok és fürdésre szolgáló „kasok” voltak) a hídlábaktól mintegy 100 méterre délre, a korzó magasságában, a mai Stevan Sremac utca irányában volt elhelyezve. Az emlékezések szerinti menetirány (a mai Pionir utca, majd a Népkertbe vezető felső lejáró vagy a Szép – Zlatna greda – utca) nem valószínűsíti, hogy a kivégzések egy része a fürdőháznál történt.

Nem egészen egy évvel a fentiekben ismertetett két könyv után, 1992-ben látott napvilágot Domonkos László Magyarok a Délvidéken c. műve. Ez a könyv nem foglalkozik részletesen a '44-es eseményekkel, csupán hivatkozik az öt megelőző két szerző művében foglaltakra. A Zentán törtétekre csupán egyetlen bekezdésben utal:

„1990 nyarán barátaim levittek Zentán a Tisza-partra, az 1921-ben épült híd tövébe. (A híd 1908-ban épült, és 1915. ápr. 29-én adták át a vasúti forgalomnak. *A szerző megj.*) Itt, az egyik helyszínen hallhattam részletekbe menően arról a tömény iszonyatról, amelyet a Délvidék magyarságának el kellett szenvednie. Minden elszakított nemzet-

test közül a legrettenetesebb kollektív borzalmat, tíz- és tizezrek legyilkolását, népirtást, szabályszerű megtizedelést, amely egyszersmind szabályszerű ivartalanítási kísérletnek is beillett, hisz az áldozatok zöme fiatal és középkorú férfi volt.”

Annak, hogy a könyv szerzője nem közli részletesen a barátaitól a zentai Tisza-parton hallottakat, több oka is lehet. Az első és legfontosabb az, hogy Matuska és Cseres könyvei az ő könyvét megelőzték, s a bácskai véres események leírása már csupán a köztudomásra jutottak ismétlése lett volna. Ezért a szerző inkább úgy döntött, hogy könyvének tárgyát, a délvidéki magyarság helyzetét és sorsát nem csupán a '44-es események tükrében vizsgálja, hanem szélesebb körűen, történelmi távlatokat is feltárva bontja ki. Egyébként a Délvilág c. szegedi lap 1991. febr. 2-i számában terjedelmes riportot tett közzé e sorok írójával a '44-es zentai eseményekről.

Másrészt 1990 nyarán, a nevezetes Tisza-parti séta idején a félelem görcse még nem oldódott fel (még évek múltán sem teljesen), az ott hallottak csak elszorult torokból feltörő félmondatok, töredékességükben is iszonyú fragmentumok lehettek, amelyek nem is annyira a tényfeltáró történész érdeklődésére számíthatnak, mint inkább a lírai riportot készítő közíró képzeletét ragadhatják meg.

A Kiss József tanulmányában (Az áldozatok is emberek... – Dokumentumok a jugoszláviai magyar kisebbséget ért megtorlásokról 1944 szeptember–1945 május) adott értékelés azonban, mely szerint: „Negyvenöt évi hallgatás után

első alkalommal lehetett beszélni 1944 őszének és 1945 tavaszának magyar és nem magyar áldozatairól” – csak részben igaz. A tárgyilagosság kedvéért – Matuska Márton bátorságát és példaértékű tettének, újságírói helyállásának a jelentőségét egy percre sem vitatva el – hadd állapítsam meg, hogy „a csend megtörésének magyar napja a Délvidéken” nem 1990. október 4-e, a riportsorozat Magyar Szó-beli közlésének megkezdése, hanem egy jóval korábbi dátum: Burány Nándor Összeroppanás c. regénye megjelenésének a napja. S engedtessek meg nekem mint műkedvelő helytörténeti kutatónak és tényleges zentai lokálpatriótának, hogy büszkén megállapítsam: „a csend megtörése” – vajdasági részről – mégis csak zentai születésű író nevéhez fűződik, és az 1990. évinél semmivel sem kevésbé kockázatos körülmények között.

Egyébként ezt támasztja alá Olajos Mihálynak a Magyar Szó Közös Íróasztalunk rovatában megjelent írása is:

Néma volt-e a Magyar Szó?

Olajos V. Mihály, Újvidék. – Túl szigorú Matuska Márton (ön)bíralata a tárcájának február 18-i, 121. folytatásában: „...a Magyar Szó soha, egyetlen utaló cikkében sem tette szóvá 45 év alatt, hogy mi történt itt a felszabadulás napjaiban...”

Joggal értékeli felbecsülhetetlennek Burány Nándor kartársuknak érdemét, hogy ezt is feldolgozta „legalább egy regényben” (tudjuk, ez az Összeroppanás).

Kocsis Mihálynak, a kisregény főhősének Tiszacsók címmel írtam hosszú, háromrészes levelet. Megírtam, hogy a nagybátyja esetében, hátorzongató elbeszélésében

ráismertem ama zentai novemberi éjszaka magyar áldozatainak kivégzésére. Méltattam e könyvet, szerzőjének bátor szókimondását. Megemlítettem, hogy más helységeken is történt véres bosszú a magyarok felett azokban a napokban, hetekben. Írtam a magyarok kitelepítésére vonatkozó álláspontokról is. Követeltem, hogy a teljes igazságot mondjuk el, ne csak 1941/42-ről, de 1944 októberéről-novemberéről is.

És e levelem meg is jelent – a Magyar Szóban.⁵ Igaz, a Kilátóban, de hát a Magyar Szó melléklete volt az – 1969. december 21-én és 28-án, meg 1970. január 4-én. Hozzá is szóltak szintén az újságban: Sztáncsics András újságíró, Ágoston András meg maga Burány Nándor.

Jól mondta Kelemen Mátyás, valóban vihart kavart a könyv, az általa kiváltott szövegem és a hozzászólások.

Akkoriban is nagy jelentőséget tulajdonítottam annak, hogy Burány Nándort nem bántották az ügy miatt.

---

⁵ Napilapunk és írástudóink legelső – érthetően igen-igen szordínós – kritikái hangadása voltaképpen a fiatal B. Szabó György nevéhez fűződik, aki „A népuralom igazi jelentőségéről” című, 1945 júniusában (!) megtartott nyilvános beszédében elsőként utalt az akkor még közelmúlti atrocitásokra: „A népfelszabadító mozgalom álláspontja a nemzeti kérdés tekintetében mindig őszinte és demokratikus álláspont volt: biztosítani a nemzetiségek teljes nemzeti szabadságát. Tény, hogy a kezdetben néhány helyen kilengések történtek, amelyek kihatottak a későbbi munkára, és magukkal vonták egyes rétegek elzárkózását.” (Vö.: Felső-Bánát megmozdult. – Szabad Vajdaság, 1945. jún. 17., 6.p. – *A szerk.*)

Engemet bizony behívtak a tartományi pártbizottságba, megbíráltak a téma nyilvános feszegetéséért, kimondták, ami történt, az az események „felelőtlen tárgyalása”. Majd a pártbizottság megszervezi a dolgok „felelős feldolgozását”. Akkoriban egy plenáris tartományi ülés hivatalos záródokumentumába is bekerült egy mondat az elvégzendő feladatról. Azonban, az azóta eltelt két évtized nem volt elegendő ahhoz, hogy ez a munka bár elkezdődjön akár a pártbizottságban, akár másutt.

Arra is emlékszem, hogy Mirko Tepavac „Beli” ellátogatott a Magyar Szó szerkesztőségébe. Sok egyéb mellett szóba kerültek az 1944-es események is, valószínűleg napilapunk szerkesztői vetették fel a közvéleményben igen jelen lévő kérdést. Magában az újságban olvastam, hogy Tepavac megígérte, megszervezik az adatok begyűjtését, feldolgozását, az események értékelését.

Tehát mégiscsak akadtak(tunk) néhányan, akik szóvá merték tenni az ügyet a tömegtájékoztatási eszközökben is. Igaz, szavukat erélyesen elfojtották pártfegyelemmel, szájukat betömték – ígéretekkel.

Burány Nándor kezdeményezése és az annak nyomán fellobbant sajtóvita a '44-es bácskai magyarirtás körülményeinek a feltárásában nem hozott megoldást. A rendszernek érdekében állt nem bolygatni az ügyet, s a pártbizottság illetékeseinek a részéről beígért „kivizsgálás” – ha egyáltalán megkezdődött is – gyorsan befulladt. Az esetleges „jó szándék” meg hamar feledésbe merült. A „liberalizmus” korszakát a titói Pártlevél nyomán az „anarcho-liberalizmussal” és a „techno-bürokráciával” való leszámolo-

lás örven hirtelen egy keményebb, minden önálló kezdeményezést elfojtó kurzus váltotta fel, melynek kicsúcsosodása a Vajdaságban a Sympo-ügy, a mi szűkebb környezetünkben meg a zentai Kísérleti Színpaddal kapcsolatos, Gordos Jenőt és Vicei Károlyt két-két évi börtönbüntetéssel sújtó, de a tömbmagyarság megfélemlítésére irányuló 1976–77. évi kirakatper. A rendszer látványos gyengülésének kétségtelen jele, hogy a monstre per egy évtizeddel későbbi repríze – akkor már egyedül Vicei Károly zentai magyartanár volt a vádlott – a legteljesebb kudarcba fulladt.

Az egypártrendszer bukása és a nacionalizmus szellemének a feléledése új helyzetet teremtett. Az ellentmondásos új rezsim a régi pártapparátus átmentésére törekedett, ugyanakkor szabad utat engedett a legszélsőségesebb nacionalista megnyilvánulásoknak, s ezáltal mintegy kihívta a veszélyhelyzetbe jutott nemzetiségek egyrészt a hatalom részéről tiltott, másrészt a nemzetiségi csúcsértelmisség részéről nem is igényelt önszerveződését.

A délvidéki magyarság identitástudatának a megszilárdításához talán még az érdekvédelmi szervezetnek, a VMDK-nak a megalakulásánál is nagyobb szükség volt a kollektív büntudat feloldására, amelyet a jugoszláv kommunista ideológia négy évtizeden át igyekezett betáplálni és ébren tartani a köztudatban.

Az ún. „felszabadulást” követő '44-es őszi események feltárásával tudatosítani kell a „bűnös nemzet” fogalmának alaptalanságát és főként azt, hogy a '44-es vérbosszú által a délvidéki magyarság zömében nem „megérdemelt büntetését” nyerte el, hanem egy esztelen őrjöngésnek esett

áldozatul, amely mögött a legfelső jugoszláv pártvezetőség hideg fejjel „kikalkulált” megfélemlítési szándéka rejtőzött.

Ezért felbecsülhetetlen értékű elsősorban Matuska Márton újságírói kezdeményezése, majd Illés Sándor, Cseres Tibor és Domonkos László művei, melyeknek célja szintén az 1944-es események őszinte feltárása. Értékelésükre ez alkalommal nincs ugyan lehetőség, némely zentai vonatkozásuknak a megvilágítása, illetőleg helyesbítése azonban nem volt mellőzhető.

Az 1944 őszen történekről dokumentumfilm is készült, Siflis Zoltán rendezésében.

Jelen könyvem kéziratának lezárása után jelent meg dr. Mészáros Sándor Holttá nyilvánítva (Délvidéki magyar fátum 1944–45 I. Bácska) c. könyve (Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1995.). E mű a 71–79. lapjain foglalkozik az 1944–45-ös zentai eseményekkel, többnyire tényszerű pontossággal. Csupán azt a megállapítást kérdőjelezném meg, hogy az október 8-a és 17-e között rendezett katonai parádén „a felvonuló brigádok többségükben magyarok voltak.” Halász Sándor neve is elírás folytán torzult „Halas”-sá. „Bruckner László vegyeskereskedő” pedig Bruckner László, a vaskereskedő.